

«БЕКТЕМ»

Кыргыз-Түрк «Манас»

университетинин

проректору, PhD., профессор

Камалбек Карымшаков

2025-жыл, 9-июнь

Кыргыз-Түрк «Манас» университетинин гуманитардык факультети филология бөлүмүнүн Токошева Жамила Аттокуровнаынын «Махмуд Кашкаринин «Диван-и лугат ат-түрк» сөздүгүндөгү уңгу сөздөр (атооч сөз түркүмдөрү) жана алардын азыркы кыргыз тилине катыштыгы» аттуу филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациясына жетектөөчү мекеме катары берген

ПИКИРИ

Диссертациялык кеңешке диссертацияларды коргоого кабыл алуу укугу берилген адистикке иштин дал келиши. Токошева Жамила Аттокуровнаынын 10.02.01 – кыргыз тили адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган «Махмуд Кашкаринин «Дивану лугат ат-түрк» сөздүгүндөгү уңгу сөздөр (атооч сөз түркүмдөрү) жана алардын азыркы кыргыз тилине катыштыгы» деген темадагы илимий эмгеги диссертациялык кеңештин багытына дал келет. Диссертациялык изилдөөдө XI кылымдагы улуу ойчул, лингвист-энциклопедист Махмуд Кашкаринин «Диван-и лугат ат-түрк» китеби боюнча лингвистикалык аспектидеги маселелер, тактап айтканда, Махмуд Кашкаринин «Диван-и лугат ат-түрк» китеби менен азыркы кыргыз тилине мүнөздүү болгон фонетикалык, морфологиялык, лексикалык окшоштуктар, жалпылыктар жана айырмачылыктар, азыркы кыргыз тили менен биримдикти түзгөн айрым уңгу сөздөрдөгү өзгөчөлүктөр, сингармония кубулуштары, сөздүк менен азыркы кыргыз тилине катыштыгын иликтөө боюнча жүргүзүлгөн иликтөө-талдоолор жана алардын жыйынтыктары 10.02.01 – кыргыз тили адистигине шайкеш келет.

Диссертациянын темасынын актуалдуулугу. Изилдөө темасынын актуалдуулугу төмөндөгү факторлор менен шартталат: 1) Махмуд Кашкаринин «Диван-и лугат ат-түрк» эмгегинин учурдагы түрк элдеринин лингвоэтномаданий биримдигин күчөтүүдөгү кызматы, анда катталган байыркы тилдик, тарыхый-социалдык, маданий-диндик, фольклордук ж.б. көз караштардын азыркы лингвистика үчүн зарылдыгы; 2) эмгекте чагылдырылган атооч сөздөрдүн жана сөз уңгуларынын номинативдик, когнитивдик, кумулятивдик, гносеологиялык ж.б. кызматтарынын пикир алмашуудагы ролунун маанилүүлүгү, аларда баба тилибиздин өз доорундагы фонетикалык, лексика-семантикалык, грамматикалык бөтөнчөлүктөрүнүн кенен берилгендиги; 3) эзелки түрк тилинин түрдүү деңгээлдеги касиеттеринин бүтүндүк катары изилдөөнү талап кылышы, аларды азыркы түрк тилдери менен салыштырып, эки доордогу тилдердин ортосундагы окшоштук менен айырмачылыктардын аныкталышынын түркология үчүн маанилүүлүгү; 4) байыркы жана азыркы тилдердин ортосунда жүргөн тыбыштык, морфологиялык жана лексикалык трансформациялануу процесстеринин ар түрдүүлүгү, семантикалык өзгөрүүлөрдүн түрдүү троптордун таасиринде көп багыттарда жүрүшүнүн изилденбегендиги; 5) байыркы уңгулардын азыркы кыргыз тилине мүнөздүү атооч уңгу сөздөрдүн катышынын татаалдыгы, буларды топтоштуруу, категориялаштыруу маселелеринин түркология жана кыргыз тил илими үчүн баалуулугу, байыркы жана

КЫРНАЦУНИВЕРСИТЕТ
Входящий № 10-24-50
« 17 » 06 2025 г.

азыркы уңгулардын сингармония жаратууга катышуу өзгөчөлүктөрүнүн изилденбегендиги.

Көрсөтүлгөн жагдайлардан алганда, Махмуд Кашкаринин «Диван-и лугат ат-түрк» эмгегиндеги уңгу атооч сөздөрдүн азыркы кыргыз тилине катыштыгы кыргыз тили илиминин тарыхына, түркологияга салым кошуучу маселелердин катарында турат. Демек, Ж. Токошеванын изилдөө темасынын актуалдуулугун жана проблематикасынын зарылдыгын ырастайт.

Диссертациялык иште алынган жаңы илимий натыйжалар

Диссертацияда «Диван-и лугат ат-түрктөн» алынган мисалдар талданып, алардын түзүлүшүнө маани берип иликтенген. Махмуд Кашкаринин эмгегиндеги сөздөрдүн жандуу кыргыз тилиндеги көрүнүштөрү, тыбыштык, муундук түзүлүшү, айтылышы жана жазылышы жагынан жалпылыгы, өзгөчөлүктөрү салыштырылып, иликтөөгө алынган. Изилдөөдөн илимий-теориялык жана практикалык мааниге ээ болуучу бир нече натыйжалар алынган:

1-натыйжа. Махмуд Кашкаринин «Диван-и лугат ат-түрк» сөздүгү азыркы түрк тилдеринин байыркы абалын аныктоого, ошол доордогу лексикалык-грамматикалык жана фонетикалык бөтөнчөлүктөрүн билип таанууга чоң өбөлгө болот;

2-натыйжа. Махмуд Кашкаринин «Диван-и лугат ат-түрк» эмгеги жазылган доордогу сөздөрдүн көбү толук бойдон жетпеген, алардын айрымдары эскирип, колдонуудан чыгып, айрымдары эзелки маани-маңызын толук сактап же семантикалык өзгөрүүлөргө дуушар болуп, кайсы бирөөлөрү өзгөчө жаңы маанилерди кабыл алган.

3-натыйжа. Сөздүктө катталган уңгулар өзүнчө категорияларга, топторго жиктелет. Бирок мындай семантикалык категориялардын саны, сапаты түрк тилдеринин айырмалуу Махмуд Кашкари жашаган доор менен азыркы мезгил үчүн бирдей болбойт. Азыркы тилдерде байыркы маани түрдүүчө бутакталып, ажырап кеткен.

4-натыйжа. Байыркы түрк тилиндеги уңгулардын тыбыштык турпаты азыркылардан айырмаланып турат. Кээде мындай өзгөчөлүк чектүү, бир тараптуу, кээде толук мүнөздө болот.

Изилдөөдө туюнтулган илимий натыйжалардын негизделиши Изилдөөнүн объектиси – Махмуд Кашкаринин «Диван-и лугат ат-түрк» эмгеги, предмети «Диван-и лугат ат-түрк» эмгегиндеги уңгу сөздөр болуп саналат. Илимий иш үч баптан турат. Биринчи бап «Махмуд Кашкаринин сөздүгүнүн которулушу жана изилдениши» деп аталып, тиешелүү адабияттарга обзор берилген. «Диван-и лугат ат-түрк» эмгегинин жалпы лингвистикада жана түркологияда изилдениши боюнча окумуштуулардын эмгектери боюнча жалпы маалымат берилген.

Экинчи бапта Махмуд Кашкаринин сөздүгүн изилдөө методологиясы жана методдору каралат. Азыркы кезден болжолу миң жыл илгери ар кайсы элдерди, урууларды кыдырып жүрүп чогултулган сөздөрдүн иретке келтирилип, маанилери түшүндүрүлүп жазылган китептин ичиндеги атооч сөздөрдү терип алып азыркы кыргыз тилинин материалдары менен салыштырып карап чыгууда лингвистикалык гана эмес, башка илимдердин да методдорунун тажрыйбаларына кайрылып иш жүргүзүү керек экендиги белгилүү болду. Лингвистикалык жана адабият, тарых, этнография, география илимдеринин тажрыйбалары пайдаланылды. Байкоо, анализдөө жана синтездөөлөрдүн терең колдонулушу иштин ийгиликтүү алга жылышын шарттады. Тилдик материалдардын салыштырылышында тарыхый-хронологиялык ыкманын жана лингвистикалык тарыхый-салыштырма методдун негиздерине кайрылуу ийгиликтерге жетүүгө өбөлгө болду. Кыргыз тил илиминин гана эмес, түркологиянын, жалпы тил илиминин жетишкендиктерин изилдөөнүн негизи катары карап методологиялык үлгүлөрүн өздөштүрүүнүн аракетинде болуп изилдөөлөр жүргүзүлдү.

Үчүнчү бап «Диван-и лугат ат-түрк» эмгегиндеги уңгу сөздөр боюнча изилдөөдө алынган жекече натыйжалар» деп аталып, эмгектеги уңгу сөздөрдүн азыркы кыргыз тили менен фонетикалык, лексикалык жана грамматикалык жактан салыштырылып

изилдөөгө алынган. Махмуд Кашкари түзгөн «Диван-и лугат ат-түрк» жыйнагындагы уңгу сөздөрдүн азыркы кыргыз тилинде кездешиши жана лексика-грамматикалык маанилериндеги өзгөчөлүктөрдүн себептерин аныктоо, андагы сөздөрдүн байыркы көрүнүштөрү менен азыркысын салыштыруу толук кандуу жүргүзүлгөн.

Махмуд Кашкаринин «Диван-и лугат ат-түрк» сөздүгү менен азыркы кыргыз тилинин байланышын лингвистикалык өңүттө изилдөө иштери азыркы кыргыз тил илиминдеги актуалдуу маселелерди жаратууда. Эмгектеги атооч уңгу сөздөрдүн жалпылыктары жана өзгөчөлүктөрү боюнча мыкты материал катары изилдөөнүн объектиси экендиги шексиз.

Эмгек менен азыркы кыргыз тилиндеги атооч уңгу сөздөрдү фонетикалык, лексикалык, грамматикалык окшоштуктарды, бирдейликти салыштыруу, азыркы кыргыз адабий тилине мүнөздүү лингвистикалык жалпылыктарды көрсөтүү, тилдик өзгөчөлүктөрдү ачып берүү маселелери салыштырма-тарыхый, тарыхый-этимологиялык аспектиде изилденип, илимий-теориялык негизде аныктоо аракети жасалган.

Тилдеги сөздөрдүн айтылышы тыбыштардын колдонулуш өзгөчөлүктөрүнө негизделери белгилүү. «Диван-и лугат ат-түрк» эмгегиндеги уңгу атооч сөздөрдүн тыбыштык өзгөчөлүктөрү мунун бирден-бир далили болуп эсептелет. Алсак, кыргыз тилинде 8 фонема бар экендиги факт-материалдардын негизинде ырасталат жана кыргыз тилиндеги үндүүлөрдүн үч принцип, атап айтканда, тилдин, жаактын, эриндин катышына карай классификацияланышы эмгекте да мүнөздүүлүгү көрсөтүлөт. Эмгектин 2.1, 2.3, 3.1, 3.2, 3.3-параграфтарында Махмуд Кашкаринин эмгегиндеги сөздөрдүн жандуу кыргыз тилиндеги көрүнүштөрү, тыбыштык, муундук түзүлүшү, угулушу жана жазылышы жагынан жалпылыктары, өзгөчөлүктөрү аргументтүү фактылар менен далилденген. Ошондой эле «Диван» менен кыргыз тилинин грамматикалык окшоштуктарын ырастоочу -лыг, -лык, -мак, -ыл, -дырык (сакалдырык, көмөлдүрүк) мүчөлөрүнүн дээрлик бирдей формада колдонулушу жана алардын грамматикалык маанилеринин бирдейлиги көрсөтүлөт. Эмгектеги атооч сөз түркүмдөрүнүн категорияларынын жалпылыктары, лексикалык багыттагы түшүнүктөр боюнча сөздүк менен кыргыз тилинин ортосундагы жалпылыктар, окшоштуктар белгиленген (3.1, 3.2, 3.3-параграфтар).

Махмуд Кашкаринин «Диван-и лугат ат-түрк» сөздүгүндө кыргыз тилине мүнөздүү болгон үнсүз тыбыштардын позициялык орду, комбинатордук өзгөрүүлөрү, метатезанын көрүнүшү, байыркы жазма эстеликтердеги жана илимий булактардагы кээ бир көөнөргөн сөздөрдү 3-баптын 3.1, 3.2, 3.3, 3.4 параграфтарында кеңири талдоого алынган.

Жогоруда белгиленген маселелерди изилдөө-талдоолордон келип чыккан көз караштардын, жыйынтыктардын, бүтүмдөрдүн негизинде диссертациялык иштин негизги натыйжалары туюндурулган. Махмуд Кашкаринин «Диван-и лугат ат-түрк» сөздүгүн лингвистикалык өңүттө изилдөөдө фонетикалык, лексикалык, грамматикалык материалдар кыргыз тили менен салыштырылып, жалпылыктардын, окшоштуктардын мурунку кыргыз тилинин тилдик өзгөчөлүктөрүн, азыркы кыргыз адабий тилине туура келбеген байыркы тилдик, диалектилик бөтөнчөлүктөрдүн аныкталышы кыргыз тил илиминдеги фонетика, морфология, сөз жасоо, лексикология, этимология, тил тарыхы, лексикография, ошондой эле кыргыз адабиятынын тарыхы, тарых боюнча эмгектердеги илимий-теориялык көз-караштарга, жоболорго, материалдарга негизделген. Демек, иштин илимий натыйжалары да негизделген мүнөзгө ээ жана ынандуу деп айтууга болот.

Издөнүүчү тарабынан алынган натыйжалардан тиешелүү актуалдуу проблеманын, теориялык маселенин жана практикалык милдеттердин чечилишине багытталышы

Изилдөөдөн алынган теориялык материалдарды жана негизги жоболорду, корутунду, пикирлер менен тыянак-натыйжаларды илимий изилдөө жана билим берүү тармактарында колдонууга болот. Изилдөөдө Махмуд Кашкаринин «Диван-и лугат ат-түрк» сөздүгүндөгү сөздөр уңгу түрүндө да, өзгөргөн түрүндө да жолуккандары талдоого алынып, келечекте түшүндүрмө сөздүктү да, тарыхый-этимологиялык сөздүктү да түзүүгө баалуу материал болуп бере алат. Бул багыттагы кийинки изилдөөлөрдө теориялык-методологиялык жана практикалык планда пайдалануу сунушталат. Ошондой эле кыргыз тил илиминде жаңыдан гана колго алына баштаган лингвистика боюнча изилдөөлөрдүн кийинки багыттарын аныктоого өбөлгө боло алат. Жогорку окуу жайларында филология адистиктерде тил деңгээлдеринен лексикология, морфология жана синтаксис бөлүмдөрүн, ж. б. боюнча милдеттүү жана тандалма дисциплиналарын өтүүдө колдонууга болот.

Иштин мазмунун, материалдарын, алынган натыйжаларды ЖОЖдордун кыргыз филологиясы адистиктеринде «Кыргыз тилинин тарыхы», «Диалектология» боюнча, Махмуд Кашкаринин эмгегин этимологиялык сөздүктөрдү түзүүдө, тил тарыхы, тарыхый фонетика, тарыхый лексикология, тарыхый морфология боюнча атайын эмгектердин окуу китептерин иштеп чыгууда, илимий изилдөөлөрдө пайдаланууга болот.

Иштеги негизги жоболордун, натыйжалардын, тыянактардын басмадан чыгуусу. Изилдөөнүн мазмуну боюнча республикалык жана эл аралык илимий-практикалык конференцияларда баяндамалар жасалган. Изилдөөнүн жыйынтыктары боюнча 15 макала жарыяланып, анын ичинде КР УАКтын тизмесине киргендер – 9, РИНЦ индекстөө системасына кирген рецензияланган мезгилдүү илимий басылмаларда 6 макала жарыяланган.

Авторефераттын диссертациянын мазмунуна шайкеш келиши.

Авторефератта диссертациянын негизги мазмуну, жалпысынан, кыскача чагылдырылган; структуралык жактан дал келет. Иш боюнча жарык көргөн макалалардын саны диссертациянын тексти менен авторефератта көрсөтүлгөн. Авторефератка коюлуучу талаптар сакталган.

Диссертациянын мазмунундагы жана жасалгаланышындагы кемчиликтер.

Иштин теориялык деңгээли талапка ылайык келет. Диссертациялык изилдөө жалпы тил илиминин жоболорун, аспектилерин пайдалануу менен аткарылган.

Диссертациялык иште байкалган бирок жалпы мазмунуна доо кетирбеген айрым мүчүлүштүктөр, сунуштар катары төмөндөгүлөрдү көрсөтүүгө болот:

1. Диссертациянын коргоого коюлуучу 1-жобосун жаңы деп эсептөөгө болбойт. Анткени бул энциклопедиялык эмгек боюнча буга чейин аткарылган лингвистикалык изилдөөлөрдө белгиленген;

2. Экинчи баптын “Тыбыштардын алмашуулары” деген бөлүмүндө сөз башында келген “й” тыбышынын кыргыз тилине “ж” болуп өтүүсү түрк тилдеринин тарыхында Махмуд Кашкаринин «Диван-и лугат ат-түрк» эмгегинде алгачкы факты-материал экендиги жөнүндөгү маалымат айтылган эмес.

3. Диссертациянын айрым жерлеринде такталбаган маалыматтар берилип калган. Мисалы, 11-бетте мындай деп айтылат: “Махмуд Кашкари мусулман маданиятынын борбору катары таанылган Багдад, Бухара, Самарканд, Кашгар шаарында окуп, филологиялык жогорку билим алган”. Биринчиден, Кашгаринин Бухарада, Багдадда, Самаркандда билим алгандыгы тууралуу эч кандай маалымат жок. Экинчиден, 11-12-кылымдарда жогорку билим деген түшүнүктүн өзү болгон эмес.

4. Диссертациянын 13-бетинде: “*Ал араб жана бир нече түрк тилдерин жакшы билген. Орто Азия жана Казакстан боюнча бир канча жолу саякатка барып, келечектеги эмгектерине материалдарды чогулткан*” деп айтылат. Ал мезгилде

Казакстандын өзү жок болчу, азыркы Казакстан, Кыргызстан аймактары Карахан мамлекетинин курамындагы болгон.

5. Диссертациянын 64-бетинде: “Махмуд Кашкаринин эмгегинде төмөнкүдөй кыска үндүүлөр [a], [o], [э], [y], [ү], [и], [ө], [ы] атайын тамгалар менен белгиленген” деген сүйлөм бар. Диссертант Кашгаринин эмгеги менен анын котормолорундагы транскрипцияны бөлүп карашы керек. Себеби “Дивандын” өзүндө булар өз-өзүнчө атайын тамгалар менен берилген эмес – а, э тыбыштары алиф тамгасы менен; ы, и тыбыштары йа тамгасы менен; о, ө, у, ү тыбыштары болсо вав тамгасы менен берилген. Мындан тышкары, йа жана вав тамгалары й, в үнсүздөрүн көрсөтүү үчүн да колдонулган.

Жогоруда көрсөтүлгөн кемчиликтердин орун алганы менен эмгек жакшы иштелген жана темага тиешелүү көп жагдайлар жеткиликтүү каралган, ачып берилген.

Диссертациялык иштин КРнын Президентине караштуу УАК кабыл алган тиешелүү талаптарга дал келиши.

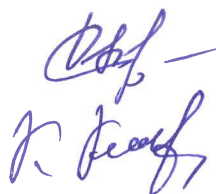
Жыйынтыктап айтканда, жогоруда айтылган кемчилик-сунуштарды эске алуу менен изденүүчү Токошева Жамила Аттокуровнаынын “Махмуд Кашкаринин “Диван-и лугат ат-түрк” сөздүгүндөгү уңгу сөздөр (атооч сөз түркүмдөрү) жана алардын азыркы кыргыз тилине катыштыгы” аттуу 10.02.01 –кыргыз тили адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациясы КР Президентине караштуу УАКтын Окумуштуулук даражаларды ыйгаруу тартиби жөнүндөгү Жобосунун талаптарына толук дал келет, ал эми автору Токошева Жамила Аттокуровна 10.02.01 – кыргыз тили адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын алууга татыктуу деп эсептөөгө болот.

Диссертациялык иш Кыргыз-Түрк «Манас» университетинин гуманитардык факультетинин филология бөлүмүнүн кезектеги кеңейтилген кеңешмесинде талкууланды (№ 6 протокол).

Кеңейтилген кеңешменин төрайымы, филология илимдеринин доктору, профессор Б.Сагынбаева (10.02.06), филология илимдеринин доктору, профессор А.Т.Дунканаев (10.02.01); филология илимдеринин кандидаты, доцент Т.Абдиев (10.02.22); PhD., доценттин м.а. М. Ракымбек уулу; PhD., доценттин м.а. Н. Шабданалиев; катчы, филология илимдеринин кандидаты, доцент К.А. Калиева (10.02.20); филология илимдеринин кандидаты, доценттин м.а. Ж.Чыманова (10.02.20); филология илимдеринин кандидаты, доценттин м.а. А. Асылбекова (10.02.20); PhD Ж.Жакаковалар катышты, корутунду бир добуштан жактырылды.

**Жыйындын төрайымы,
филология илимдеринин доктору,
Кыргыз-Түрк «Манас» университетинин
гуманитардык факультетинин
филология бөлүмүнүн профессору**

Катчы, ф.и.к., доцент

Б. Сагынбаева

К. Калиева

**Кыргыз-Түрк «Манас» университетинин гуманитардык факультетинин
филология бөлүмүнүн кезектеги кеңейтилген отурумунун № 6 протоколунан**

КӨЧҮРМӨ

**Бишкек шаары
9-июнь, 2025-жыл**

Катышкандар: Б.Сагынбаева – төрайым, филология илимдеринин доктору, профессор (10.02.06); филология илимдеринин доктору, профессор А.Т.Дунканаев (10.02.01); филология илимдеринин кандидаты, доцент Т.Абдиев (10.02.22); PhD., доценттин м.а. М. Рахымбек уулу; PhD., доценттин м.а. Н. Шабданалиев; катчы, филология илимдеринин кандидаты, доцент К.А.Калиева (10.02.20); филология илимдеринин кандидаты, доценттин м.а. Ж.Чыманова (10.02.20); филология илимдеринин кандидаты, доценттин м.а. А. Асылбекова (10.02.20); PhD Ж. Жакакова.

Күн тартибиндеги маселе:

1. Токошева Жамила Аттокуровнаынын “Махмуд Кашкаринин «Диван-и лугат ат-түрк» сөздүгүндөгү уңгу сөздөр (атооч сөз түркүмдөрү) жана алардын азыркы кыргыз тилине катыштыгы” деген темадагы 10.02.01 – кыргыз тили адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациясына жетектөөчү мекеме катары берген пикирин бекитүү.

Отурумдун төрайымы, филология илимдеринин доктору, профессор Б.Сагынбаева: Урматтуу кесиптештер, бүгүнкү кеңейтилген отурумдун күн тартибинде коюлган Токошева Жамила Аттокуровнаынын “Махмуд Кашкаринин «Диван-и лугат ат-түрк» сөздүгүндөгү уңгу сөздөр (атооч сөз түркүмдөрү) жана алардын азыркы кыргыз тилине катыштыгы” деген темадагы кандидаттык диссертациясын талкууга алып жатабыз. Аталган диссертация 10.02.01 – кыргыз тили адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган.

Диссертациялык ишке Жусуп Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетине, К. Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университетине караштуу филология илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын коргоо боюнча түзүлгөн Д 10.24.700 диссертациялык кеңешинин чечими менен Кыргыз-Түрк «Манас» университетинин гуманитардык факультетинин филология бөлүмү жетектөөчү мекеме катары бекитилген.

Жетектөөчү мекеме катары дайындалган кандидаттык диссертация менен толук таанышып чыктык. Анда эмесе, иштеги жетишкендиктер, ийгиликтер, жаңылыктар, илимий жыйынтыктар жана сунуштар боюнча пикирибизди айталы.

Отурумдун төрайымы, филология илимдеринин доктору, профессор Б.Сагынбаева:

Сөз филология илимдеринин доктору, профессор А.Т.Дунканаевге берилет.

Филология илимдеринин доктору, профессор А.Т.Дунканаев: Токошева Жамила Аттокуровнаынын “Махмуд Кашкаринин «Диван-и лугат ат-түрк» сөздүгүндөгү уңгу сөздөр (атооч сөз түркүмдөрү) жана алардын азыркы кыргыз тилине катыштыгы” деген темадагы кандидаттык диссертациясына пикирим төмөндөгүдөй. Илимий иш киришүү, үч бап жана корутундудан турат. Илимий иштин биринчи бабында Махмуд Кашкаринин “Дивану лугати’т-түрк” чыгармасынын табылышы, илимий чөйрөгө алынышы, котормолору жана изилденишине арналган.

Илимий иштин экинчи бабы “Махмуд Кашкаринин сөздүгүн изилдөө методологиясы жана методдору” деген темада берилип, анын лексикографиялык өзгөчөлүктөрүнө токтолгон. Кийин диссертациянын темасына түздөн-түз байланышы

Кыргыз-Түрк “Манас” университетинин PhD доктору, доценттин м.а. Н.Шабданалиев:

Токошева Жамила Аттокуровнаынын “Махмуд Кашкаринин «Диван-и лугат ат-түрк» сөздүгүндөгү уңгу сөздөр (атооч сөз түркүмдөрү) жана алардын азыркы кыргыз тилине катыштыгы” аттуу филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациясынын темасы кыйла актуалдуу. Диссертант ишинде “Дивандагы” жана кыргыз тилиндеги атооч түркүмүндөгү уңгуларды бири-бири менен салыштырып, тиешелүү жыйынтыктарды чыгарган. Бул иш тарыхый-салыштырма багытындагы изилдөө болуп саналат. Бул жаатта кыргыз тил илими башка түрк тил илимдеринен артта калгандыгын эске алуу менен мындай изилдөөлөр колдоого алынышы керек экендигин айтууга болот. Жалпысынан алганда диссертация өз максатына жеткен десе болот. Бирок муну менен бирге иште айрым кемчиликтер бар (алынган жыйынтыктар туура болушу үчүн алардын айрымдарын сөзсүз кайрадан карап, оңдоп чыгыш керек). Алар төмөнкүлөр:

- Диссертацияда “Дивандын” авторунун аты *Махмуд Кашкари* деп берилген. Бирок факсимиледе ныспасы **ғ** (**ғайн**) менен берилет, демек *Кашгари* десе оригиналына жакын болот.

- Негедир эмгектин аталышы «*Диван-и лугат ат-түрк*» деп берилген. Бирок түрк тилдеринин эң чоң өзгөчөлүгү – тандай күүсүнүн катуу сакталышы. Факсимиледе эмгектин аталышы **كتاب ديوان لغات الترك** түрүндө берилген жана тийиштүү харакалары коюлган. Бул эмгектин аталышы арабча экенин эске алып, араб грамматикасына жана окуу эрежесине ылайык “*Китабу дивану лугат-ит-түрк*” деп жазылса туура болот. Арабчада таандык мүчө же танвин менен көрсөтүлөт, же артикль аркылуу берилет, же такыр эле көрсөтүлбөйт. Көрсөтүлбөгөн учурда ал контексттен чыгарылат. Эмгектин аталышында диван деген сөздө таандык мүчө бар экени анык (дивану – жыйнак+ы = жыйнагы). Ал таандык мүчөнү ы деп окуса да болор эле, бирок эмгектин толук аталышындагы китаб деген сөздүн акырында замма белгиси турат, демек, китабу деп окуш керек. *Диван* сөзүнөн кийинки таандык мүчөнү да у деп окусак, жогоруда айтылгандардын негизинде эмгектин аталышынын транскрипциясын “*Дивану лугат-ит-түрк*” деп бериш керек. Кандай болгон күндө да, “*Диван-и*” деп тандай күүсүн бузууга эч негиз жок.

- Диссертациянын айрым жерлеринде такталбаган маалыматтар берилип калган. Мисалы, 11-бетте мындай деп айтылат: “*Махмуд Кашкари мусулман маданиятынын борбору катары таанылган Багдад, Бухара, Самарканд, Кашгар шаарында окуп, филологиялык жогорку билим алган*”. Биринчиден, Кашгаринин Бухарада, Багдадда, Самаркандда билим алгандыгы тууралуу эч кандай маалымат жок. Экинчиден, 11-12-кылымдарда жогорку билим деген түшүнүктүн өзү болгон эмес. Салт боюнча, бардык аалымдар алгач медреселерден билим алып, андан аркы билимди устаттарынан индивидуалдуу түрдө алышкан.

- 13-бетте болсо: “*Ал араб жана бир нече түрк тилдерин жакшы билген. Орто Азия жана Казакстан боюнча бир канча жолу саякатка барып, келечектеги эмгектерине материалдарды чогулткан*” деп айтылат. Ал мезгилде Казакстандын өзү жок болчу, азыркы Казакстан, Кыргызстан аймактары Карахан мамлекетинин курамындагы болгон.

- Ошол эле 13-бетте мындай делет: “*Махмуд Кашкари дүйнөнүн түстүү картасын да чийген*”. Махмуд Кашгаринин өзүнүн кол жазмасы бизге жеткен эмес, бизге 13-кылымда дамасктык Мухаммед деген мустансих тарабынан көчүрүлгөн нускасы жеткен. Андыктан М. Кашгари картасын түстүү кылып бергенби же жокпу – аны эч ким билбейт.

- 14-бетте: “*Ошентип, Махмуд Кашкаринин «Диван-и лугат ат-түрк» сөздүк китебинин кол жазмасы XIX кылымдын аягы XX кылымдын башында Стамбул шаарында табылышы*” деген саптар орун алган. Бул, тескерисинче, так маалымат.

Диван 1914-жылы (айрым гана булактарда 1915-жылы) табылган. Муну 19-кылымга артка чоюунун кажети жок.

- Диссертацияда: “Махмуд Кашкаринин мекени азыркы Ысык-Көлдүн Жети-Өгүз районундагы Барскоон (Барсган) айылы” деген жыйынтык чыгарылган. Археологдордун пикиринде: “Городище Барскоон расположено на высоте 1961 метров над уровнем моря, находится в 158 метрах от правого берега реки Барскоон, в 5, 3 километрах на юг от одноименного поселка”. Демек, азыркы Барскоон айылы менен байыркы Барскан шаары – эки башка объект. Негизи эле, мындай иштерди жазууда, башка адистиктердин тармагына кирип, ал жаатта кандайдыр бир жыйынтык чыгаруу анча туура болбой калат.

- 64-бетте: “Демек, эмгекте эринге карата болгон үндөшүү таңдай күүсүнө карата болгон үндөшүү менен бирдей жүрөт” деген жыйынтык чыгарылган. Бул жакта баса белгилей кетүүчү жагдай, эрин күүсүнүн сакталышы азыркы кыргыз жана алтай тилдеринин өзгөчөлүгү болуп саналат жана тилдеги кийинки кубулуш болуп саналат. Тарыхый доорлордо эрин күүсү, тескерисинче, аз сакталып, көбүнчө сакталган эмес. “Дивандагы” материал деле муну так көрсөтүп турат. Мисалы, *алтун, алтур, алук, амуч, амурт, амул* деп катарынан кеткен жана биринчи мууну эринсиз үндүү менен башталган сөздөрдө эрин күүсү сакталбаганын байкоого болот. Эринчил үндүү менен башталган сөздөрдүн да көпчүлүгүндө эрин күүсү сакталбайт. Мисалы: *көни, көник, көнит, көрке, көрпө, көрсө* ж.б. Биринчи, экинчи муунда сакталган учурларда да, үчүнчү муунунда баары бир сакталбайт. Мисалы: *көрүклө, көсүргө, көтүрсө, кучакла* ж.б. Андыктан, таңдай күүсү менен эрин күүсү бирдей сакталат деп айтуу туура болбой калат. Анан да ошол эле бетте: «Диванда» көбүнчө толук эмес сингармонизмдер кездешет. Коомдо ар кандай байланыштар болуп турган үчүн, тилде өзгөрүүлөр болуп турат. Араб жана иран тилдеринин таасири астында эмгекте да сингармонизм законунун сакталбай калган учурлары кездешет. Тилге карай үндөшүүнүн бузулушу.” деген пикир айтылган. Бул жакта белгилей кетүүчү жагдай, эрин күүсү – кийинки кубулуш. Муну алгачкы жазма эстеликтерибиз болгон Орхон-Енисей жазмалары да тастыктап турат. Андыктан эрин күүсү бузулган деп айтуунун өзү туура эместей. Анткени бузулуу деген – бул баштапкы абалдын өзгөрүшү. Ал эми эрин күүсүнүн сакталбашы баштапкы абал болсо, анда “Дивандагы” эрин күүсүнүн сакталбашын кантип бузулуу деп айта алабыз?

- Диссертацияны жазууда колдонулган транскрипциялык текст диссертант тарабынан толук түшүнүлгөн эмес окшойт. Анткени 61-бетте мындай деп айтылат: “Кээ бир учурларда сөзгө сөз жасоочу мүчөлөр уланганда тилге карай үндөшүүнүн бузулушу «Диванда» кездешет: *ıjadsılıq* – уялчаак, *ıjadsılıq är* – уялчаак эр [МКк. I. 157]; *sundırı* – деңиз ж.б.” Бул жактагы **ı** тамгасы англисчедегидей **и** тыбышын эмес, түркчөдөгүдөй **ы** тыбышын билдирет. Ошондо *уйадсылык* деп окуй турган болсок, тилге карай үндөшүү кандайча бузулган болот?

- 64-бетте: “Махмуд Кашкаринин эмгегинде төмөнкүдөй кыска үндүүлөр [a], [o], [э], [y], [ү], [и], [ө], [ы] атайын тамгалар менен белгиленген” деген сүйлөм бар. Диссертант Кашкаринин эмгеги менен анын котормолорундагы транскрипцияны бөлүп карашы керек. Себеби “Дивандын” өзүндө булар өз-өзүнчө атайын тамгалар менен берилген эмес – **а**, **э** тыбыштары **алиф** тамгасы менен; **ы**, **и** тыбыштары **йа** тамгасы менен; **о**, **ө**, **у**, **ү** тыбыштары болсо **вав** тамгасы менен берилген. Мындан тышкары, **йа** жана **вав** тамгалары **й**, **в** үнсүздөрүн көрсөтүү үчүн да колдонулган.

- Диссертант созулма үндүүлөр тууралуу сөз кылып жатып, 64-бетте “Созулма үндүүлөр туурасында окумуштуулар арасында эки түрдүү көз караш бар. Биринчилери, созулмалар тыбыштык басымга (акцентация) байланыштуу пайда болгон десе, экинчилери, байыркы созулмалар үндүн созулушунан (вокализация) жана айрым тыбыштардын айкалышынан пайда болгон деп В.Радлов оюн билдирет. Бул пикирди академик Б.М.Юнусалиев да колдойт” деп жазат да, 65-бетте: “Орхон-Енисей жазма

болгон Махмат Кашкаринин “Дивану лугати’т-түрк” чыгармасындагы атооч сөздөрдүн изилдениш методикасы берилген.

Иштин “Дивандагы” уңгу сөздөрдү изилдөөдөн алынган жекече натыйжалар” деп аталган үчүнчү бабында диссертант байыркы уңгу сөздөрдүн тыбыштык өзгөчөлүктөрү деген подтемада тыбыштык өзгөчөлүктөр, кубулуштарды берген, лексикалык өзгөчөлүктөргө да токтолгон.

Корутунду бөлүмүндө он сегиз пункттан турган жыйынтык чыгарылган. Диссертациялык иштин темасы абдан актуалдуу болгону шексиз жана абдан көп тажрыйба жана илимий даярдыкты талап кылат. Махмут Кашкаринин “Дивану лугати’т-түрк” чыгармасы орто кылымдарда жазылган жана тилдик каражаттарга абдан бай эки тилдүү сөздүк болгондуктан, тактап айтканда, орто кылым түрк тилинин сөздөрүн араб тилинде түшүндүрүлгөндүктөн, орто кылым түрк тилинин тилдик өзгөчөлүктөрүн (фонетика, морфология, синтаксис) жакшы билгендей эле, араб тилинин да өзгөчөлүктөрүн жакшы билүүнү талап кылат. Диссертант кыргыз тилин жана анын салааларын жакшы билгени менен орто кылым түрк тилинин жана араб тилинин өзгөчөлүктөрүн терең билбегени жазгандарынан байкалып турат. Маселен, экинчи баптын “Тыбыштардын алмашуулары” деген бөлүмүндө 3 – Й алмашуусу катары *kižiz* – кийиз деп, мисал келтирилген. Бул жердеги 3 тыбышынын азыркы кыргыз тилиндеги 3 тыбышынан айырмалуу жана Махмут Кашкари жашап өткөн доордун негизги өзгөчөлүктөрүнүн бири болгонун белгилениши керек, Г – К алмашуусундагы берилген *tutgun* – туткун, *quıǵ* – курук деген мисалдарга г тыбыштарынын ошол мезгилдеги тилдин орфографиясынын нормасы болгонун диссертант билиши керек эле. Мындан сырткары Г – Л алмашуусунда берилген мисалдагы *qarǵılaç* – карлыгач сөзүндө тыбыш алмашуусу эмес метатеза кубулушу экенин жана азыркы кыргыз тилинде бул кубулуштун кенири таралганын айтып кетүүбүз зарыл.

Ошондой эле корутунду бөлүмүнүн 5. пунктунда

Махмуд Кашкаринин «Диван-и лугат ат-түрк» сөздүк китебинде түрк тилдеринин сөздөрү алфавиттик тартипте эмес, муундук түзүлүштөгү тартип менен жазылган. Ошол мезгилдин сөздүктөрүнүн тажрыйбасы ушундай болгон болуш керек деген жыйынтыктар чыгарылды. Мына ошол муундук түзүлүштөр «Диван-и лугат ат-түрк» тамга саны боюнча топторго бөлүнүп берилген. Аны “эки ариптүү бөлүмү”, “үч ариптүү сөздөр бөлүмү”, “төрт ариптүү сөздөр” ж.б. деп тартип ыраатына келтирип жазып, маанилерин ачып берүүгө аракеттендик. Изилдөөдө сөздүктөгү уңгу сөздөрдү мына ошол тартип ырааты менен келтирип талдоо жүргүзүлдү.

деген сүйлөмдөн, араб тилинин үнсүз тыбыштар системасына негизделгенин жана араб сөздөрүнүн уңгусундагы тамгалардын санына жараша үчтүк, төрттүк жана бештик өлчөөлөр менен түзүлгөнүн билбегени ачык билинип турат.

Жыйынтыктап айтканда, Токошева Жамила Аттокуровнаынын “Махмуд Кашкаринин “Диван-и лугат ат-түрк” сөздүгүндөгү уңгу сөздөр (атооч сөз түркүмдөрү) жана алардын азыркы кыргыз тилине катыштыгы” аттуу 10.02.01 –кыргыз тили адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациялык ишин ачык коргоого сунуштайм.

Отурумдун төрайымы, филология илимдеринин доктору, профессор Б.Сагынбаева: Сөз филология илимдеринин кандидаты, доцент Т.Абдиевке берилет.

Филология илимдеринин кандидаты, доцент Т.Абдиев: Токошева Жамила Аттокуровнаынын “Махмуд Кашкаринин “Диван-и лугат ат-түрк” сөздүгүндөгү уңгу сөздөр (атооч сөз түркүмдөрү) жана алардын азыркы кыргыз тилине катыштыгы” аттуу 10.02.01 – кыргыз тили адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациялык иши 10.02.01 – кыргыз тили адистигинин профилине дал келет. Изилдөөнүн максаты Махмуд Кашкари

түзгөн «Диван-и лугат ат-түрк» жыйнагындагы уңгу сөздөрдүн азыркы кыргыз тилинде кездешиши жана лексика-грамматикалык маанилериндеги өзгөчөлүктөрдүн себептерин аныктоо, андагы сөздөрдүн байыркы көрүнүштөрү менен азыркысын салыштыруу болуп саналат. Ушул максатты жүзөгө ашыруу үчүн төмөндөгүдөй милдеттер аткарылган: 1) Махмуд Кашкаридин «Диван-и лугат ат-түрк» сөздүгү тууралуу жалпы маалымат берүү; 2) «Диван-и лугат ат-түрк» сөздүгүндөгү уңгу сөздөрдүн фонетикалык, грамматикалык, лексикалык жалпылыктарды салыштыруу; 3) эмгектеги сөздөр кыргыз адабий тилине мүнөздүү лингвистикалык жалпылыктарды бөлүп көрсөтүү; 4) Махмуд Кашкаридин «Диван-и лугат ат-түрк» сөздүгү менен кыргыз тилинин фонетикалык, лексика-грамматикалык окшоштуктарын конкреттүү факты-материалдардын негизинде иликтөө; 5) сөздүктөгү лексикалык бирдиктерге тектештирме-тарыхый методдо изилдөө иштерин жүргүзүү; 6) «Дивандагы» лексикалык маанилери адабий тил менен биримдикти түзгөн жана маанилери адабий тилден өзгөчөлөнгөн сөздөрдү иликтөөгө алуу.

Жыйынтыктап айтканда, Токошева Жамила Аттокуровнанын “Махмуд Кашкаридин “Диван-и лугат ат-түрк” сөздүгүндөгү уңгу сөздөр (атооч сөз түркүмдөрү) жана алардын азыркы кыргыз тилине катыштыгы” аттуу 10.02.01 –кыргыз тили адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациялык ишин ачык коргоого сунуштоого болот деп эсептейм.

Отурумдун төрайымы, филология илимдеринин доктору, профессор Б.Сагынбаева:

Сөз Кыргыз-Түрк “Манас” университетинин PhD доктору, доценттин м.а. Мирзат Рахимбек уулуна берилет.

Кыргыз-Түрк “Манас” университетинин PhD доктору, доценттин м.а. Мирзат Рахимбек уулу:

Токошева Жамила Аттокуровнанын “Махмуд Кашкаридин «Диван-и лугат ат-түрк» сөздүгүндөгү уңгу сөздөр (атооч сөз түркүмдөрү) жана алардын азыркы кыргыз тилине катыштыгы” деген темадагы кандидаттык диссертациясына пикирим төмөндөгүдөй. Илимий иш киришүү, үч бап жана корутундудан турат. Илимий иштин биринчи бабында Махмуд Кашкаридин “Дивану лугати’т-түрк” чыгармасынын изилденишине арналган.

Диссертацияда пайдаланылган булактарга келе турган болсок, темага түздөн-түз тиешелүү болгон булактар каралбаганы байкалат. Мисалы азыркы кыргыз тилиндеги созулма үндүүлөргө байланыштуу маселелер кыргыз тилинин фонетикасына арналган китептерде берилген. Алардан Эсенгул Абдулдаевдин “Азыркы кыргыз тили”, Шералы Жапаров жана Толгонай Сыдыкованын “Азыркы кыргыз тилинин фонетикасы”, Жумаш Мамытовдун “Азыркы кыргыз тили. Фонетика жана лексикология” жб. айтууга болот. Ошондой эле Махмуд Кашкаридин “Дивану лугати’т-түрк” чыгармасынын түрк окумуштууларынан Бесим Аталайдын 1941-жылкы эмгеги гана эскерилген (булактарда берилген эмес.) Кийинки чыккан Ахмет Бижан Эржиласун менен Зият Аккоюнлунун жана Мустафа Качалиндин котормолору көз жаздымда калган. Махмуд Кашкаридин “Дивану лугати’т-түрк” чыгармасында эки тилдин сөздүгү болгондугун жана миң жыл мурун калемге алынгандыгын жана көп кырдуу болгонун эске алуу менен бул иштин чынында кыйын болгонун айтуу абзел.

Жогоруда көрсөтүлгөн кемчиликтердин орун алганы менен эмгек жакшы иштелген жана темага тиешелүү көп жагдайлар жеткиликтүү каралган, ачып берилген, коргоого сунуштайм.

Отурумдун төрайымы, филология илимдеринин доктору, профессор Б.Сагынбаева:

Сөз PhD., доценттин м.а. Негизбек Шабданалиевге берилет.

эстеликтеринен да созулма үндүүлөр кездешет”, “эстеликтерде “кар” сөзү созулма [a] ка:р, “тизе” сөзү ти:з деп берилет” деп жазат. Биринчиден, Орхон-Енисей жазма эстеликтериндеги созулмалардын болуп-болбошу түркологияда азыркыга чейин талашылып келет. Себеби, аларды атайын билдирген тамга колдонулган эмес. Экинчиден, диссертант мисал катары келтирген ка:р, ти:з деген формалар – булар котормолордогу транскрипция. Махмуд Кашгари өзү минтип жазган эмес. Талаштын себеби да ошол. Үчүнчүдөн, түркологияда созулмалар байыркы жана кийинки деп экиге бөлүнөт. Радловдун бул жактагы айткандары – кийинки созулмалар. Андыктан созулмалар тууралуу жыйынтык чыгарадан мурун, байыркы жана кийинки созулмалар тууралуу эмгектерди (айрыкча, Талат Текиндин монографиясын) окуп чыгуу сунушталат.

Албетте, бул айтылгандар жалпы ишке кедергисин тийгизбейт. Диссертация кандайдыр бир деңгээлде өз максатына жеткен. Жогоруда көрсөтүлгөн кемчиликтердин жоюлушу иштеги жыйынтыктардын тактыгын арттырып, диссертациянын илимий өңүтүн тереңдетет. Диссертациялык ишти жактоого сунуштаса болот.

Отурумдун төрайымы, филология илимдеринин доктору, профессор Б.Сагынбаева:

Сөз филология илимдеринин кандидаты, доцент К.А. Калиевага берилет.

Филология илимдеринин кандидаты, доцент К. А. Калиева:

Токошева Жамила Аттокуровнаынын “Махмуд Кашкаринин «Диван-и лугат ат-түрк» сөздүгүндөгү уңгу сөздөр (атооч сөз түркүмдөрү) жана алардын азыркы кыргыз тилине катыштыгы” деген темадагы кандидаттык диссертациясынын жоболорун белгилеп кетким келет:

Диссертациянын коргоого коюлуучу негизи жоболору:

1. Махмуд Кашкаринин «Диван-и лугат ат-түрк» сөздүгү азыркы түрк тилдеринин байыркы абалын чагылдырууга, ошол доордогу лексикалык-грамматикалык жана фонетикалык бөтөнчөлүктөрүн билип таанууга чоң өбөлгө болот.

2. Махмуд Кашкаринин «Диван-и лугат ат-түрк» эмгегинде ошол доордогу сөздөрдүн баарын толук камтыган деп айтуу кыйын. Айрым негизги сөздөрдөн сырткары ошол сөзгө берилген түшүндүрмөсүнөн табууга болот.

3. Сөздүктө катталган уңгулар өзүнчө категорияларга, топторго жиктелет. Мындай классификация байыркы атоолор үчүн да, жаңы атоолор үчүн да бирдей эле жүргүзүлөт. Бирок мындай семантикалык категориялардын саны, сапаты түрк тилдеринин айырмалуу Махмуд Кашкари жашаган доор менен азыркы мезгил үчүн бирдей болбойт. Азыркы тилдерде байыркы маани түрдүүчө бутакталып, ажырап кеткендигин байкоого болот.

4. Байыркы түрк тилиндеги уңгулардын тыбыштык турпаты азыркылардан айырмаланып турат. Кээде мындай өзгөчөлүк чектүү, бир тараптуу, кээде толук мүнөздө болот.

Токошева Жамила Аттокуровнаынын “Махмуд Кашкаринин «Диван-и лугат ат-түрк» сөздүгүндөгү уңгу сөздөр (атооч сөз түркүмдөрү) жана алардын азыркы кыргыз тилине катыштыгы” аттуу кандидаттык диссертациясы түркология тармагындагы маанилүү маселелерди изилдөөгө багытталган өзгөчө эмгек болуп эсептелет. Диссертацияда автор Махмуд Кашкаринин эмгеги азыркы түрк тилдеринин, анын ичинде кыргыз тилинин лексикалык-грамматикалык түзүлүшүн түшүнүү үчүн баа жеткис булак экенин негиздеп көрсөтөт. Изилдөөдө «Диван-и лугат ат-түрк» сөздүгүндө камтылган атооч уңгулардын семантикалык жана фонетикалык өзгөчөлүктөрү системдүү талданып, алардын азыркы кыргыз тилиндеги көрүнүштөрү менен салыштырмалуу окшоштуктары жана айырмачылыктары ачып берилген. Айрым уңгулар сөздүктө түз формада эмес, түшүндүрмөлөр аркылуу берилгендиги белгиленип, бул методологиялык ыкма илимий иштин олуттуулугун арттырат. Ошондой эле, байыркы жана азыркы тилдин ортосундагы маанилик, формалык өзгөрүүлөр так

мисалдар менен негизделген. Жалпысынан алганда, бул диссертация түрк тилдеринин тарыхый өнүгүүсүн жана кыргыз тилинин тектүү маңызын терең иликтөөгө чоң салым кошот.

Жыйынтыктап айтканда, жогоруда айтылган кемчилик-сунуштарды эске алуу менен изденүүчү Токошева Жамила Аттокуровнанын “Махмуд Кашкаридин «Диван-и лугат ат-түрк» сөздүгүндөгү уңгу сөздөр (атооч сөз түркүмдөрү) жана алардын азыркы кыргыз тилине катыштыгы” аттуу 10.02.01 – кыргыз тили адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациясын коргоого сунуштайм.

Отурумдун төрайымы, филология илимдеринин доктору, профессор Б.Сагынбаева:

Сөз филология илимдеринин кандидаты, доценттин м.а. Ж. Чымановага берилет.

Филология илимдеринин кандидаты, доценттин м.а. Ж. Чыманова: Токошева Жамила Аттокуровнанын “Махмуд Кашкаридин «Диван-и лугат ат-түрк» сөздүгүндөгү уңгу сөздөр (атооч сөз түркүмдөрү) жана алардын азыркы кыргыз тилине катыштыгы” деген темадагы кандидаттык диссертациясы менен тааныштым.

Изденүүчү тарабынан сунушталган диссертация Махмуд Кашкаридин «Диван-и лугат ат-түрк» эмгегиндеги атооч сөздөрдү лингвистикалык жана салыштырма-тарыхый аспектинен изилдөөгө багытталган өзгөчө актуалдуу иш болуп саналат. Илимий иште байыркы түрк тили менен азыркы кыргыз тилиндеги уңгулардын фонетикалык, лексикалык жана грамматикалык өзгөчөлүктөрү терең изилденип, лексика-семантикалык өзгөрүүлөр илимий негизде талданган. Иштин теориялык жана практикалык баалуулугу жогору, түркология, тарыхый лексикология жана кыргыз тилинин өнүгүү тарыхы үчүн мааниси чоң. Диссертациянын мазмуну илимий талаптарга жооп берет, структурасы так, жыйынтыктары далилдүү. Изденүүчүнүн жекече эмгеги жана илимий жаңылыктары айкын чагылдырылган. Жогоруда айтылгандардын негизинде диссертацияны коргоого сунуштоого болот.

Отурумдун төрайымы, филология илимдеринин доктору, профессор Б.Сагынбаева:

Урматтуу кесиптештер, биздин бөлүмгө жетектөөчү мекеме катары дайындалган диссертациялык ишти окуп, сунуш-пикирлерди, мүчүлүштүктөрдү айтканыңыздарга ыраазычылык билдирем. Мен дагы өз пикиримди билдирип кетейин.

Токошева Жамила Аттокуровнанын “Махмуд Кашкаридин «Диван-и лугат ат-түрк» сөздүгүндөгү уңгу сөздөр (атооч сөз түркүмдөрү) жана алардын азыркы кыргыз тилине катыштыгы” деген темадагы кандидаттык диссертациясынын жазылышы, жаңылыгы боюнча сунуштарды берүүнү баштоо менен изилдөөнүн маанилүүлүгү төмөндөгү факторлор менен шартталарын белгилеп кетким келет:

1. Махмуд Кашкаридин «Диван-и лугат ат-түрк» эмгегинин байыркы тилдик, тарыхый-социалдык, маданий-диндик, фольклордук ж.б. көз караштардын азыркы лингвистика үчүн зарылдыгынын белгиленүүсү;
2. Эмгекте чагылдырылган атооч сөздөрдүн жана сөз уңгуларынын номинативдик, когнитивдик, кумулятивдик, гносеологиялык ж.б. кызматтарынын пикир алмашуудагы ролунун маанилүүлүгүнүн, аларда баба тилибиздин өз доорундагы фонетикалык, лексика-семантикалык, грамматикалык бөтөнчөлүктөрүнүн кенен берилгендигинин аныкталуусу;
3. Байыркы түрк тилин азыркы түрк тилдери менен салыштырып, андагы окшоштук менен айырмачылыктардын аныкталышынын түркология үчүн маанилүүлүгү;
4. Байыркы жана азыркы тилдердин ортосундагы тыбыштык, морфологиялык жана лексикалык трансформациялануу процесстеринин ар түрдүүлүгүнүн, семантикалык өзгөрүүлөрдүн изилдөөгө алынгандыгы;

5. Байыркы уңгулардын азыркы кыргыз тилине мүнөздүү атооч уңгу сөздөрдүн катышынын аныкталгандыгы, буларды топтоштуруу, категориялаштыруу маселелеринин каралуусу;

6. Байыркы жана азыркы уңгулардын сингармония жаратууга катышуу өзгөчөлүктөрүнүн терең изилденүүсү.

Диссертациялык иште байкалган төмөндөгүдөй кемчиликтерди белгилеп кетүүгө болот:

1. Диссертациянын коргоого коюлуучу 1-жобосун жаңы деп эсептөөгө болбойт. Анткени бул энциклопедиялык эмгек боюнча буга чейин аткарылган лингвистикалык изилдөөлөрдө белгиленген;

2. Экинчи баптын “Тыбыштардын алмашуулары” деген бөлүмүндө сөз башында келген “й” тыбышынын кыргыз тилине “ж” болуп өтүүсү түрк тилдеринин тарыхында Махмуд Кашкаринин «Диван-и лугат ат-түрк» эмгегинде алгачкы факты-материал экендиги жөнүндөгү маалымат айтылган эмес.

3. Изилдөөнүн объектисине алынган уңгу, уңгу менен негиз түшүнүгү, уңгунун кеңейүүсү кубулушу, мисалы, ур уңгусунан уруш, сок уңгусунан согуш, бил уңгусунан билиг, эк уңгусунан эгин болуп өзгөрүү кубулушу жөнүндө маалымат берилүүсү керек эле.

4. Атооч сөз түркүмү изилдөөгө алынганы менен аталган сөз түркүмүнүн тутумундагы тактооч жөнүндө сөз болбойт.

Диссертациядагы жогоруда белгиленген мүчүлүштүктөр иштин жалпы мазмунуна доо кетирбейт.

Жыйынтыктап айтканда, жогоруда айтылган кемчилик-сунуштарды эске алуу менен изденүүчү Токошева Жамила Аттокуровнаынын “Махмуд Кашкаринин “Диван-и лугат ат-түрк” сөздүгүндөгү уңгу сөздөр (атооч сөз түркүмдөрү) жана алардын азыркы кыргыз тилине катыштыгы” аттуу 10.02.01 –кыргыз тили адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациясы КР Президентине караштуу УАКтын Окумуштуулук даражаларды ыйгаруу тартиби жөнүндөгү Жобосунун талаптарына толук дал келет, ал эми автору Токошева Жамила Аттокуровна филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алууга жана ыйгарууга толук татыктуу деп эсептөөгө болот. Бул диссертациялык ишти коргоого сунуштайм.

Отурумдун төрайымы, филология илимдеринин доктору, профессор Б.Сагынбаева: Урматтуу кесиптештер, эгерде дагы сунуш, каалоо-тилектер, сын-пикирлер жок болсо, анда чечим кабыл алалы. Кыргыз-Түрк «Манас» университетинин гуманитардык факультетинин филология бөлүмүнүн кезектеги кеңейтилген отуруму

ТОКТОМ КЫЛАТ:

1.1. Токошева Жамила Аттокуровнаынын 10.02.01 – кыргыз тили адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган «Махмуд Кашкаринин “Дивану лугат ат-түрк” сөздүгүндөгү уңгу сөздөр (атооч сөз түркүмдөрү) жана алардын азыркы кыргыз тилине катыштыгы» деген темадагы диссертациялык иши Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу Улуттук аттестациялык комиссиясынын кандидаттык диссертацияларга койгон талаптарына жооп берет.

1.2. Токошева Жамила Аттокуровна 10.02.01 – кыргыз тили адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алууга татыктуу.
(Макул - 9; каршы - жок; калыс - жок)

**Жыйындын төрайымы,
филология илимдеринин доктору, профессор**

Катчы, ф.и.к., доцент

Б. Сагынбаева

К. Калиева